

Rond het Dongemondgebied

Wandelzoekpagina

Lengte

15 km

Start- en eindpunt

parkeerplaats Kerkplein
Kerkplein
4944 XD Raamsdonk

Openbaar vervoer

Bushalte
Heemraadsingel, 4944 VD
Raamsdonk. Lijn 134
Bravo/Arriva Waalwijk -
Raamsdonksveer. Van de
bushalte is het 350 meter
naar het startpunt aan het
Kerkplein 5, 4944 XD
Raamsdonk!

Bushalte Stationsweg,
4932 BV Geertruidenberg.
Lijn 123 Bravo/Arriva. Breda -
Geertruidenberg. Van
bushalte is het 250 meter
naar de Markt. Hier de route
oppikken!

Parkeren

Parkeerplaats Kerkplein,
4944 XD Raamsdonk

Horeca

De Zeven Zusters
Kerkplein 5
4944 XD Raamsdonk

Op de Markt in
Geertruidenberg is ruim
aanbod van horeca.
Onderweg zijn enkele
bankjes en picknick plekken

Routemaker

Charles Aerssens

Versiedatum

24-10-2024

Baronie van Breda

De rondwandeling gaat door het stroomgebied van de Beneden Donge rondom Raamsdonk, Raamsdonksveer en het vestingstadje Geertruidenberg, waar de waterloop van deze laaglandbeek zich verbreedt en via het Noordergat en de Amer uitstroomt in de Bergsche Maas. Het meest benedenstroomse deel van de Donge heeft voor de realisatie van het Deltaplan nog invloed van eb en vloed! Het riviertje vormt van oudsher een natuurlijke grens tussen het Oost- en West-Brabants dialect, ontstaan in de tijd dat er nauwelijks contact is tussen de bewoners ten westen en ten oosten van de Donge! De route start in het langgerekte Raamsdonk, vanwaar we onder de Maasroute door bij de St. Lambertuskerk komen. Hier heeft op 30 en 31 oktober 1944 een tankslag plaats gevonden, die bekend staat als 'The Terrier Battle at Raamsdonk'! In Raamsdonksveer wandelen we via het Heereplein en de gedempte haven over de Letschertbrug voor wandelaars en fietsers naar het vestingstadje Geertruidenberg. Door het historische centrum en over het Statenbolwerk en Commandeursbolwerk gaat de route langs het Noordergat over de dijk voorbij Polder Gasthuisweide en de Karthuizerpolder. Het laatste traject verloopt onder de A59 door langs de NIONplas en de zuidkant van de Hooipolder voorbij karakteristieke Langstraatboerderijen terug naar het vertrekpunt in Raamsdonk.

Deze rondwandeling maakt gebruik van het Wandelroutenetwerk VisitBrabant: 64 - 63 - 57 - 58 - 59 - 89 - 86 - 9 - 90 - 16 - 13 - 12 - 10 - 45 - 44 - 43 - 38 - 39 - 64

Routebeschrijving

1 Voor deze dagwandeling vertrekken we in het centrum van Raamsdonk (1) op de parkeerplaats aan het Kerkplein met de R.K. St. Bavokerk (2). De route gaat linksaf door de Kerkstraat en we negeren aan de linkerkzijde de Passtoor Bruijnenstraat en komen bij KNP64 waar de Kerkstraat overgaat in de Stationstraat tot we aan KNP63 bij het voormalige stationnetje 18 van Raamsdonk komen, gelegen aan het Halve Zolenpad (3). Als we het Halvezolenpad zijn overgestoken staan we meteen op de Kruising van de Stationstraat met Heemraadsingel, Schansstraat en Molenstraat. Hier zien we rechts in het plantsoen op een hoge bakstenen sokkel het bronzen beeld 'Paard van Raamsdonk' (4) van de beeldhouwer en graficus Harry Storms. We steken de kruising recht over en wandelen langs KNP57 door de Molenstraat in noordelijke richting. Met de bocht naar links zien we dat hier een opvallend aantal typische monumentale langstraatboerderijen liggen, waarvan er enkele op kleine terpen. Ze zijn allemaal georiënteerd op het noorden. Op nummer 37 prijkt boven de voordeur een hardstenen gevelsteen uit 1787 met opschrift: 'Fransch Nederduitsch Schoolhuis, 1787'. Het pand is verbouwd en staat op de rijksmonumentenlijst. Aangekomen op de T-splitsing van de Molenstraat met de Raadhuisstraat gaat de route naar rechts. Het is de oude verbindingstraat met Raamsdonksveer, maar door de aanleg van de A59 enkel voor fietsers en voetgangers onder de A59 door toegankelijk richting Raamsdonksveer.

2 Onder de Maasroute door staan we meteen bij de St. Lambertuskerk (5), de oudste kerk van Raamsdonk en al vóór 1273 gesticht door de Bisschop van Luik, die tot de 14e eeuw alle rechten in handen heeft. Als we door het monumentale hekwerk naar de St. Lambertuskerk lopen, zien we links in het grasperk het oorlogsmonument voor de Britse Lieutenant Bobby McColl, die hier op 31 oktober 1944 tijdens de hevige gevechten met de Duitsers nabij de kerk sneuvelt. Ook staan de namen van de 6 omgekomen Geallieerden vermeld op een gedenksteen aan de kerk. Want op 30 en 31

oktober 1944 hebben hier in de omgeving van de St. Lambertuskerk de Geallieerden met de Duitsers in de 'Slag om Raamsdonk' (6) een felle strijd uitgevochten waarbij 104 soldaten sneuvelen in gevechten van man tot man en tank tegen tank. Voorbij de St. Lambertuskerk wandelend komen we op de Kerklaan bij KNP58, waar we westwaarts de route langs KNP59 in de richting van Raamsdonksveer vervolgen. De Kerklaan vormt hier de noordelijke begrenzing van de Hooipolder, oostelijk gelegen van het gelijknamige verkeersknooppunt Hooipolder van de Maasroute A59 en de A27 van Breda naar Utrecht. Verderop passeren we aan onze rechterzijde het openluchtwembad De Ganzewiel en onder de A27 door bereiken we bij KNP89 de bebouwing van Raamsdonksveer.

3 Bij KNP89 houden we de bocht naar links aan en volgen de Beethovenlaan tot aan de oversteek naar rechts de Mozartlaan in. De route volgend gaat de Mozartlaan na de oversteek van de Ambachtsherenlaan door de brede Van Wijngaardenstraat. Voorbij de bushalte de Beatrixstraat oversteken en de route vervolgen door de Emmastraat. We passeren de Protestantse Emmakerk (7) en met de bocht mee steken we de Wilhelminalaan over en vervolgen onze wandeling door het Poststraatje. Door het Poststraatje komen we op het Heereplein (8) met zijn Kiosk en beeld van de straatmuzikant. Het is de plek in Raamsdonksveer waar de bevolking zich treft bij allerlei gebeurtenissen en evenementen. Vanaf dit plein komen we aan de plek van de voormalige haven (9) van Raamsdonksveer, die van de Donge (10) tot het Heereplein liep en die in 1971 is gedempt. We volgen de bebouwing langs de Haven voorbij aan parkeerplaatsen en na de oversteek van de Pieter Brueghelstraat komen we na het open terrein aan de kleine jachthaven. Voor ons doemt de Wim Letschertbrug (2007) over de Donge op voor voetgangers en fietsers. We wandelen over de brug en komen rechtuit aan de brede Stationsweg. Als we deze zijn overgestoken gaat de route schuin naar links bij KNP9 de Brandstraat

in. Zo komen we in het centrum van het vestingstadje Geertruidenberg (11) op de Markt bij KNP90 met hier op de hoek de voormalige synagoge (12), een gebouw uit 1874.

4 Bij KNP90 wandelen we op de Markt meteen naar rechts langs de Protestantse St. Geertruidskerk (13) en slaan dan rechtsaf bij het monumentale pand van Cultureel Centrum De Schattelij (14) de Vismarktstraat in. Verderop staan we bij de vishal (15), want de visserij is eeuwenlang een belangrijke inkomstenbron voor Geertruidenberg. Tegenover de vishal gaat de route de Dortsestraat in om na de kruising met de Waterpoortstraat rechtdoor te wandelen en het voetpad volgen naar de Statenlaan. Linksaf wandelen we langs de waterpartijen van het Statenbolwerk aan de noordkant van de Geertruidenberg, dat kleiner is dan het Commandeursbolwerk, waar verderop de route langs verloopt aan de westzijde van de voormalige vestingwerken. We passeren KNP16 en aangekomen op de Stadsweg bij KNP13 wandelen we linksaf tot we aan de Zuil van Geschiedenis en de Zuil van de Toekomst. gemaakt ter gelegenheid van 800 jaar stadsrechten Geertruidenberg, komen bij KNP70. Bij deze markante zuil gaat de route rechtsaf over de ravelijn van het Commandeursbolwerk, dat midden in het water ligt, tot we aan de zuidkant via het bruggetje langs KNP11 op de Centraleweg komen. We passeren een opmerkelijk kunstwerk (16) van Ton Buijnsters op de plek waar ooit aan het einde van de Koestraat een van de oude stadspoorten gestaan heeft.

5 Op de rotonde kiezen we linksom voor de richting naar Raamsdonksveer en wandelen op de Monnikenweg over de brug tot KNP10. Hier steken we de drukke weg over en nemen het graspad naar rechts langs het Noordergat, zoals dit deel van het riviertje de Donge heet. Over de dijk komen we eerst langs Polder Gasthuisweide en daarna langs de Karthuizerpolder (17). Aangekomen op het punt waar Noordergat en Donge samenvloeien met de Amertak en het Wilhelminakanaal hebben we naar

het oosten zicht op de Karthuizerpolder, waar in het landschap de statige bomenrij opvalt aan de doodlopende Kloosterweg. Het is in deze Karthuizerpolder dat op 19 augustus 1943 om 18.20 uur de Amerikaanse B-17F bommenwerper 42-3192 'G-for-George' (18) van het 359th Bomber Squadron, 303rd Bomber Group neerstort. Op het dijkje aan de oever van de Donge en langs de Karthuizerpolder bereiken we KNP45 met een monument van 18 zandzakken (19) in beton. We volgen het fietspad van de Vrachel- en Dongeroute. Onder het viaduct van de Maasroute door bereiken we KNP44 waar de Donge is afgedamd. Wij wandelen hier naar links de oude loop van de Donge volgend in oostelijke richting. Aangekomen bij KNP43 gaat oude loop van de Donge rechtover, maar onze route gaat rechtover en we wandelen langs de oever van de grote waterplas. Deze voormalige grote zandafgraving ten zuiden van Raamsdonksveer staat bekend als NION plas en ligt in de schaduw van de watertoren vlak langs de A59. Het pad voert ons naar de parkeerplaats bij KNP38 aan de Oosterhoutseweg.

6 Hier gaat de route naar links om bij de uitrit van de A59 bij KNP39 in de richting van Raamsdonk te wandelen over Het Gat. Onder de A27 door komen we aan de zuidzijde van de Hooipolder en volgen het laatste traject van de dagwandeling door de Lange Broekstraat. Op de kruising met de Korte Broekstraat zien we enkele boerderijen uit de 18de en 19de eeuw, die van het Langstraatse type zijn. Verderop passeren we Landgoed Het Broeck met de luxueuze fabrikanten villa Carpe Diem (1887) gebouwd door de eigenaar van de toentertijd ook aan deze straat gelegen brouwerij De Wereld'. Binnen de poort is het rijtuigmuseum De koetserij gevestigd. In het atelier worden authentieke rijtuigen in originele staat gerestaureerd en worden rijtuigen uit de periode 1865-1910 tentoongesteld. Het museum is ook de trotse bezitter van een Pels-Standaard orgel, en er is beeldentuin met kunst paviljoen. Het laatste traject brengt ons door de Bergenstraat naar het eindpunt Horeca De Zeven Zusters op het Kerkplein.

Omgevingsinformatie

1 - Raamsdonk

Het langgerekte dorp Raamsdonk ligt op een zandrug die uitsteekt boven het laaggelegen omliggende land dat oorspronkelijk uit veengrond bestaat en waar vroeger turf gewonnen is. In 1253 wordt voor het eerst genoemd als 'Ramesdunc' en in 1330 als 'Raamsdonc'. Een 'dunc' of 'donk' is een zanderige heuvel in een moerassig gebied. Het voorvoegsel 'raams' duidt mogelijk op de aanwezigheid van een bepaald soort plant, daslook, maar het kan ook een persoonsnaam zijn. Uit de historie blijkt dat in Raamsdonk al heel vroeg een kerk moet hebben gestaan, die is toegewijd aan de H. Lambertus, die als bisschop van Maastricht het evangelie heeft gepredikt aan de heidenen aan de benedenloop van de Maas. Dit wijst op een hoge ouderdom en ook op banden met het Prinsbisdom Luik. In 1317 wordt een gedeelte van het recht van uitoefenen van overheidsmacht in leen gegeven aan Claes van Wioldrecht, die daarmee Ambachtsheer van Raamsdonk wordt. Het dorp wordt grotendeels verwoest tijdens de St. Elisabethsvloed van 19 november 1421 en slaat gaten in de bestaande dijken en overstroomt vrijwel alle landerijen. De houten huizen die dichterbij de kerk staan, worden vernield en alleen de toren van de kerk zelf wordt vernield. Het dorp wordt meer zuidelijk weer opgebouwd. Sinds de Middeleeuwen behoort Raamsdonk tot het Baljuwschap Zuid-Holland en als het Twaalfjarig Bestand in 1609 ingaat, komt het dorp in Hervormde handen. De Katholieken krijgen pas in 1690 weer toestemming tot het oprichten van een schuurkerk in het Waspikse gehucht Benedenkerk en in 1787 komt er ook in Raamsdonk een schuurkerk. De Katholieken eisen in 1798 eisten de St. Lambertuskerk terug, maar moeten het tot 1888 doen met de schuurkerk. Dan wordt de huidige monumentale St. Bavokerk ingewijd. Tot 1997 is Raamsdonk een zelfstandige gemeente met een raadhuis uit 1722 en wordt dan bij Geertruidenberg gevoegd.

2 - R.K. St. Bavokerk

Katholieke St. Bavokerk is gebouwd in 1888 naar een ontwerp van Architect Carl Weber (1820- 1908) uit Roermond. Het is niet de oudste kerk van Raamsdonk. Dat is de nu aan de eredienst onttrokken Lambertuskerk, gelegen aan de overkant van de Maasroute en gesticht door een plaatselijk grootgrondbezitter, die de rechten daarop al vóór 1273 heeft overgedragen aan de Bisschop van Luik, tot wiens Diocees toen het huidige Noord-Brabant vrijwel geheel behoorde. Het is een kruisbasiliek in Neo-Romano-Gotische stijl met een klaverbladvormige oostpartij. Op 18 april 1888 werd met de bouw begonnen en op 16 september 1888, wijdde Mgr. Godschalk, bisschop van Den Bosch, de kerk in. Het interieur is in verscheidene kleuren baksteen uitgevoerd en bezit pijlers en zuilen. Over het schip welven zich koepels. De kerk heeft ongeveer 370 zitplaatsen. De gebrandschilderde ramen zijn afkomstig uit het atelier van de glazeniersfamilie Nicolassen en deels vervaardigd door de meesterhand van Max Weiss.

3 - Halve Zolenlijntje

Deze voormalige Langstraatspoorlijn van Lage Zwaluwe naar 's Hertogenbosch is aangelegd tussen 1881 en 1890 en is volledig gefinancierd met de opbrengsten uit Indië. Lage Zwaluwe fungeert als overlaadpunt voor scheepvaart naar Rotterdam, maar het transport en de exploitatie blijven beperkt. In de volksmond ontstaat al snel de naam Halve Zolenlijn en verwijst daarmee naar de schoenenindustrie en is ironisch bedoeld voor de inwoners van deze streek. Na WOII krijgt de Langstraatspoorlijn grote concurrentie van het vrachtverkeer en het busvervoer. Zo besluit de Nederlandse Spoorwegen ondanks fel protest per 1 augustus 1950 het personenvervoer te staken. Het goederenvervoer blijft bestaan, maar op 28 mei 1972 wordt het tracé van 's Hertogenbosch naar Raamsdonk gesloten. Tegenwoordig is alleen nog het deel vanuit Lage Zwaluwe naar Oosterhout als goederenspoorlijn in gebruik. Op het talud van het oude tracé tussen Raamsdonksveer en 's Hertogenbosch is nu een fietspad en voetpad aangelegd met de toepasselijke naam: Halve Zolenpad.

4 - Sculptuur Paard van Raamsdonk

Het beeld van de beeldhouwer en graficus Harry Storms is hier geplaatst in 1987 en symboliseert dat Raamsdonk in de periode van 1910 tot aan het begin van de jaren dertig van de vorige eeuw bekend is als een belangrijk paardenfokcentrum en centrum van de paardenhandel in Noord-Brabant. Jaarlijks vindt er in die tijd op de veertiende augustus een nationale keuring plaats en daags daarna een groot concours hippique. Van heinde en verre komen op die dagen de handelaren en liefhebbers van rijpaarden uit heel Nederland naar Raamsdonk. Er is dan overal nog veel vraag naar paarden, die gebruikt worden in de landbouw, voor koetsen en calèches, bij bierbrouwerijen, in het leger en bij de tram. Een aparte commissie koopt de dieren voor het leger, dressuurproeven moeten worden afgelegd en als de paarden aan alle eisen voldoen, krijgen ze het militair certificaat. Na 1935 komt de klad in de paardenhandel en houdt Raamsdonk op als centrum van de paardenhandel in Noord-Brabant.

5 - St. Lambertuskerk

Het is de oudste kerk van Raamsdonk en is al vóór 1273 gesticht door de Bisschop van Luik, die tot de 14e eeuw alle rechten in handen heeft. De oorsprong gaat wellicht terug tot 1150, maar overblijfselen uit die vroegere periode zijn tot nu toe niet teruggevonden, met uitzondering van de voet van een natuurstenen doopvont. Op de plaats van de huidige kerk heeft een ouder gebouw gestaan, waarvan muurrestanten zijn opgegraven, die dateren uit 1275. Het betreft hier een zaalkerk van ongeveer 100 bij 25 meter zonder toren. Omstreeks 1350 krijgt het kerkje een toren en ongeveer honderd jaar later een nieuw koor en twee transepten. Vermoedelijk in het jaar 1502 wordt ook het schip vernieuwd, waarmee de Lambertuskerk de huidige vorm kreeg. Van 1150 tot 1610 behoort de kerk aan de Katholieken. Daarna werd de kerk in bezit genomen door de Protestanten. In de 18de eeuw wordt de kerk enkel keren door bliksemingslag en brand geteisterd en herbouwd. Aan het einde van WOII raakt de kerk aanzienlijk beschadigd door zwaar oorlogsgeweld en zo zijn bij de restauratie in 1953 de stallen afgebroken, zodat de mooie kerktoren nu weer vrij staat. In 2004 is de kerk volledig gerestaureerd en wordt tegenwoordig verhuurd voor allerlei activiteiten.

6 - Slag om Raamsdonk

Bij de opmars van Geallieerden op 30 oktober 1944 vanuit Waspik naar Raamsdonk stuit de Schotse 154th Infantry Brigade met het 7th Battalion Black Watch onder commando van Lieutenant-Colonel Charles Cathcart, onderdeel van de 51st Highland Infantry Division, en de Engelse 33e Tankbrigade, ondanks hun overmacht aan manschappen en materieel op heftig Duitse weerstand. Maar op 31 oktober breken Engelse Sherman tanks en de Kangaroo's met de Schotten door tot bij de Lambertuskerk. De Duitsers van het 476e Grenadier Regiment van het 256e Volks Grenadiers Division onder bevel van Oberstleutnant Hans-Karl Von der Damerau-Dombrowski hebben zich hier teruggetrokken om een bruggenhoofd te vormen. Ze hebben ook een aantal tanks type Sturmgeschütz III, Jagdpanzer 38(t) type Herzer en Mark IV-tanks tot hun beschikking. Er woedt urenlang een tankslag, waarbij in totaal dertien gevechtsvoertuigen in de strijd worden uitgeschakeld en op het slagveld achterblijven! Die situatie geeft een duidelijk beeld van wat er zich precies heeft afgespeeld tijdens de Slag om Raamsdonk. Maar de Duitsers delven het onderspit en vluchten over de Maas richting Hank. Stille getuige bij de Lambertuskerk is het oorlogsmonument voor de Britse Lieutenant Bobby McColl, die hier op 31 oktober 1944 nabij de kerk sneuvelt. Ook staan de namen van de omgekomen Lance Corporal G. Reboles, Trooper N.G. Oatley, Trooper T.H. Williams, Sergeant A. Foy, Private R. Duncan en Private A. Low vermeld op een gedenksteen aan de kerk. Op 30 en 31 oktober 1944 zijn in de omgeving van de St. Lambertuskerk in de felle strijd 104 soldaten in gevechten van man tot man en tank tegen tank gesneuveld. Deze Slag om Raamsdonk, ook bekend als Terrier-battle, is de geschiedenis ingegaan als een van de weinige tankslagen die op Nederlands grondgebied heeft plaats gevonden tijdens de geallieerde bevrijdingsoperaties in 1944.

7 - Protestantse Emmakerk

De Emmakerk is gebouwd in 1880 naar een ontwerp van de Geertruidenbergse architect C. van

Seters en heeft een eclectische vormtaal met overwegend Neo-Gotische stijlelementen. Zo ook het orgel van de Leeuwarder orgelbouwer P. van Dam (1881). Omstreeks de jaren 1970 is de kerk inwendig verbouwd door de architect P. van der Sterre uit Leiderdorp. Hierbij worden het oorspronkelijke bankenplan en het tongewelf boven het schip verwijderd. De kerk bezit cultuurhistorische waarde, die herinnert aan de ontwikkeling van het Protestantisme in het noordwesten van Noord-Brabant. Het gebouw bezit bovendien architectuurhistorische waarde vanwege de gaafheid van het exterieur en de stijl, die vermenging uitstraalt van traditionele en Neo-Gotische vormen met het bijzonder materiaalgebruik, met name de industrieel vervaardigde ramen. Sinds 2020 is de Emmakerk de centrale kerk van de Protestantse Gemeenten Geertruidenberg, Raamsdonk en Raamsdonksveer.

8 - Heereplein

Dit grote plein is de plek in Raamsdonksveer waar de bevolking zich treft bij allerlei gebeurtenissen en evenementen, zoals muziekkuitvoeringen in de kiosk, de kermis, toespraken door de Burgemeester op het bordes van het Gemeentehuis of de ontvangst van Sinterklaas. Opvallend is de huidige centraal gelegen kiosk. Al in 1908 schenkt de bevolking van Raamsdonksveer aan de Koninklijke harmonie 'De Eendracht' een mobiele kiosk. En in 1949 zijn plannen voor een permanente kiosk, maar het duurt nog tot 30 april 1951 alvorens die kiosk in gebruik wordt genomen. Eind 2007 start op initiatief van Stichting Veers Erfgoed een grootschalige renovatie van de kiosk, die op 29 april 2008 met hulp van plaatselijke ondernemers en organisaties feestelijk in gebruik is genomen. Naast de kiosk staat het beeld 'De straatmuzikant' (1990) van kunstenaar Ruud Ringers. De marktzanger vertolkt het lied: De Moord van Raamsdonk, uitgebeeld op de voet in zes taferelen: de man en vrouw, die geld hebben, de rovers, de veldwachter en de rechter en tenslotte de ophanging van de schurken.

9 - Voormalige haven van Raamsdonksveer

De in 1971 gedempte haven liep van de Donge tot aan het Heereplein. Aan die haven lagen scheepswerf, hoepelmakerij, zoutziederij en leerlooierij. Ook allerlei ambachtslieden oefenden op de oevers van de haven hun werkzaamheden uit. Grondstoffen kwamen veelal per schip naar Raamsdonksveer en ook de vervaardigde producten werden onder andere over het water getransporteerd. Binnenvaartschippers uit Raamsdonksveer gebruikten de haven veelvuldig om een bezoek aan het thuisfront te brengen. Tot de afsluiting van het Haringvliet in 1970 kent de haven eb en vloed, die voor ongemak zorgt voor de aangemeerde schepen, en bij extreem hoog water de kaden laat onderlopen. Ook de woningen aan het Heereplein hebben hieronder te lijden gehad. Met schotten en zandzakken proberen de bewoners hun huizen tegen het hoge water te beschermen. Na weer een overstroming in 1965 maakt men plannen om de haven te dempen en dit wordt in 1971 gerealiseerd.

10 - De Donge

De Donge of Donga dankt haar naam aan het samengestelde woord 'Donk' en 'Aa', wat zoveel betekent als water dat langs een donk (hoogte) stroomt. Het riviertje heeft eeuwenlang de grens gevormd tussen het Hertogdom Brabant aan de kant van het Katholieke Zuiden en het Graafschap Holland met aan het Protestantse noorden. In de late Middeleeuwen zijn hier aan de Donge nog voordien, ondiepe doorwaadbare plaatsen. Al in die tijd is het riviertje de Donge van vitaal belang voor deze streek, zowel voor drinkwater, de visserij, scheepvaart en later ook voor het looien van het leer. Het is begrijpelijk, dat boeren zich hier vestigen, want er is kwelwater beschikbaar. Op de droge zandgrond kan men wonen en het veengebied in het noorden levert turf en biedt weidegronden en hooiland. Uiteraard heeft het land te lijden gehad van de Sint Elisabethsvloed van 1421 en het moerassig gebied wordt in 1708 uiteindelijk ingepolderd. In het stroomgebied van de Beneden Donge rondom Raamsdonk, Raamsdonksveer en het vestingstadje Geertruidenberg verbreedt de waterloop en stroomt uit via het Noordergat en de Amer in de Bergsche Maas. Het meest benedenstroomse deel van de Donge heeft voor de realisatie van het Deltaplan nog invloed van eb en vloed!

11 - Vestingstad Geertruidenberg

Geertruidenberg krijgt als de oudste stad van dat voormalige Graafschap Holland in 1213 stadsrechten van Graaf Willem I. De stad ligt op een zandrug, die al gauw berg genoemd wordt, waarop volgens de overlevering de H. Gertrudis van Nijvel in 645 een cella en een kerkje zou hebben gesticht. In aktes uit de 10e eeuw wordt gesproken over Virginis Mons (Berg van de Maagd) en Mons Littoris Oeverberg). betekent. De naam Geertruidenberg stamt vermoedelijk pas in de Middeleeuwen. Geertruidenberg is een belangrijk handelscentrum waar graven, edelen en de vertegenwoordigers van steden tezamen komen. Na de St. Elisabethsvloed (1421) en de verovering in 1420 door het Kabeljauwse Dordrecht raakt de stad in verval. Maar de strategische ligging aan de Zuiderwaterlinie maakt Geertruidenberg als militaire verdedigingslinie ook tot een gewild bezit voor elkaar bevechtende mogendheden. Zo krijgen de Spanjaarden tijdens de 80-jarige Oorlog de stad in 1589 in handen door deze te kopen van de Engelsen, die aan de zijde van de jonge Republiek vechten. Vier jaar later herovert Prins Maurits de stad weer tijdens het Beleg van Geertruidenberg. In de 2e helft van de 18e eeuw wordt Geertruidenberg een garnizoensstad, die aan het einde 18e eeuw wordt ingenomen door de Fransen. Als na de Vrede van Wenen in 1815 het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ontstaat, wordt Geertruidenberg onderdeel van de provincie Noord-Brabant. De vestingomwalling wordt gesloopt, maar in 1833 wordt de stad opnieuw versterkt, vanwege de Belgische Opstand. In 1911 gebeurt de ontmanteling van de vesting, een deel is bewaard gebleven en in 1957 gerestaureerd.

12- Voormalige Synagoge

Aan het eind van de 18e eeuw vestigt zich een kleine Joodse gemeenschap in Geertruidenberg. Hun synagoge is aanvankelijk in een huis ingericht, maar dit huis verkeert echter in slechte staat en moet worden afgebroken. Met steun van andere Joodse gemeenten en subsidies wordt in 1874 de huidige synagoge gesticht, die niet alleen gebruikt wordt door de Joodse inwoners van Geertruidenberg, maar ook door leden van het garnizoen, die Joods zijn. Het gebouw is een eenbeukige zaalkerk in baksteen, met hardstenen elementen. Op de voorgevel aan de Marktzijde zien we de voorstelling van de Stenen tafelen van Mozes en de Hebreeuwse tekst die luidt: Gezegend zijt gij die binnentreedt en gij die buitentreedt. Het uitwendige van het gebouw is nog in originele staat. Weinig Joden hebben echter de Tweede Wereldoorlog overleefd en daarom wordt de Joodse gemeente in 1947 ontbonden en bij die van Breda gevoegd. Het gebouw wordt verkocht en doet een tijdlang dienst als opslagruimte en later als kantoor. In 1980 wordt het pand inwendig verbouwd en in 2002 wordt een deel van de veranderingen weer ongedaan gemaakt. Er zetelt een galerie in tot 2019 en sinds 2020 een pizzeria.

13 - De Geertruidskerk

Al in de 11e eeuw staat op deze plek een Romaanse tuftstenen kerk, die aan Gertrudis van Nijvel gewijd is. Uit oude documenten blijkt dat de Abdij van Thorn rechten heeft in Geertruidenberg en in 1310 wordt de kerk op verzoek van de abdis van Thorn door Theobald, Prins-Bisschop van Luik, tot kapittelkerk verheven. Tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten wordt in 1420 de kerk zwaar beschadigd. Herstel is van korte duur, want nieuwe beschadigingen volgden tijdens de 80-jarige Oorlog. Bij de inname in 1593 van Geertruidenberg door Prins Maurits komt de kerk in handen van de Protestanten, maar wordt de toren gedeeltelijk verwoest. Ook de latere belegeringen door de Fransen laten de kerk niet onbeschadigd. Pas in 1768 werd de toren definitief hersteld en door Philip Willem Schonck (1735-1807), architect van stadhouder Willem V van Oranje-Nassau van een nieuwe bovenbouw voorzien. Aan het einde van de 19e eeuw wordt onder het priesterkoor een crypte ontdekt en in 1895 uitgegraven. Ingrijpende restauraties vinden plaats tussen 1955 en 1990. Opvallend in het interieur zijn de grote houten tekstborden: het Oranjebord (1582) ter ere van Willem van Oranje, een Regentenbord (1583), het Van Duvenvoorde bord (1596) ter ere van de toenmalige Gouverneur van Geertruidenberg Arent van Duvenvoorde en het Visserijbord (1616) en negen houten rouwborden. Er zijn 17e en 18e eeuwse grafzerken van notabele inwoners en tijdens de restauratie van 1987-1990 zijn elf nieuwe kraagstenen, die apostelen en evangelisten voorstellen,

voor het koor vervaardigd, uitgevoerd in Baumberger kalksteen. Het Vollebregtorgel (1861) neemt een prominente plaats in en is tussen 1982 en 1983 gerestaureerd door de gebroeders Vermeulen, kerkorgelbouwers uit Weert.

14 - Cultureel Centrum De Schattelij

Aan de Markt heeft omstreeks 1786 op deze plaats, waar oorspronkelijk drie bierbrouwerijen 'De Bel', Den Ancker en 'De Posthoorn' gestaan hebben, Thomas Schattelij een nieuw woonhuis in LodewijkXVI-stijl gebouwd. In 1809 logeert Koning Lodewijk Napoleon hier als gast van de stad. In 1833 koopt het Departement van Oorlog het complex, dat kazerne en militair hospitaal wordt. Zo staat het gebouw jarenlang bekend als de Havenkazerne, een functie die het vele jaren heeft gehad. Maar het pand raakt in de loop der jaren in verval totdat in de jaren 80 van de 20ste eeuw de Gemeente Gertruidenberg het vervallen gebouw koopt. Slechts de brouwerij De Bel is bewaard gebleven en De posthoorn is in 1934 door brand verwoest. Na restauratie krijgt het pand in 1989 een culuturele bestemming : De Schattelij. Onder het gebouw bevinden zich enorme kelders, waar tijdens WOII zo'n duizend mensen een schuilplaats zochten voor het oorlogsgeweld. Vanaf 31 oktober 1944 tot 5 mei 1945, als Geertruidenberg wederom een frontstad is geworden, verblijven de inwoners veelvuldig in de schuilkelders.

15 - Vishal

De visserij is eeuwenlang een belangrijke inkomstenbron voor Geertruidenberg geweest. De bloeitijd ligt tussen 1421 en 1800. Er wordt zalm, steur en elft gevangen, die tot ver over de grenzen wordt uitgevoerd. Langs de straten wordt vanuit manden en kramen de levende vis verkocht. Er is ook een vishal, die eerst aan de Havendijkstraat gestaan heeft en vanaf 1772 aan de Vismarktstraat. Het is een ontwerp van architect Philips Willem Schonk. De natuurstenen elementen zijn van steenhouwer Guilliam Carrier. Op het torentje van het mansardedak staat een windwaan met de afbeelding van een zalm.

16 - Kunstwerk Stadspoort

Dit opmerkelijk kunstwerk van Ton Buijnsters staat op de plek waar ooit aan het einde van de Koestraat een van de oude stadspoorten gestaan heeft. Het is geen traditionele, historisch verantwoorde stadspoort, maar een staaltje van 20e eeuwse technisch vakmanschap, vervaardigd uit betonnen met graniet beklede zuilen en een hekwerk als stalen poort met dubbele bronzen handgrepen. De spijlen van het hekwerk symboliseren de samenleving en het bestuur, dat in de loop der eeuwen steeds complexer geworden is. Het jaartal 1213 in de linkerzuil herinnert aan het jaar waarin Geertruidenberg stadsrechten krijgt en op de rechterzuil staat het teken voor oneindigheid. De Koepoort is in zijn oorspronkelijke vorm rond 1321 gebouwd en meer dan 300 jaar moeten bezoekers hier aan de poort kloppen om toegang te krijgen tot de vestingstad Geertruidenberg. Ergens tussen 1573 en 1639 moet de stenen Koepoort zijn gesloopt.

17 - Karthuizerpolder

Middenin het polderlandschap valt een statige bommenrij op aan de doodlopende Kloosterweg. Hier heeft ooit van 1336-1573 het eerste kartuizerklooster in het Graafschap Holland gestaan. Stichter is Willem van Duivenvoorde, Heer van Oosterhout, Heer van Breda, Burggraaf van Geertruidenberg en vertrouweling was van de Graaf van Holland. Een twintigtal kartuizers heeft hier min of meer als kluzenaars op een afgesloten domein gewoond. Als in 1566 in Holland op een aantal plaatsen de Beeldenstorm plaats vindt, gaat deze aan Geertruidenberg voorbij, hoewel in de jaren daarna rondtrekkende Geuzen voor onrust zorgen. Op 31 augustus 1573 wordt Geertruidenberg ingenomen door Willem van Oranje, de monniken vluchten en het klooster wordt geplunderd en in brand gestoken. Op de plaats van het klooster wordt een fort gebouwd. Van het klooster is zelfs geen ruïne meer overgebleven.

18 - B-17F bommenwerper 42-3192 'G-for-George'

In de Karthuizerpolder stort op 19 augustus 1943 om 18.20 uur de Amerikaanse bommenwerper B-

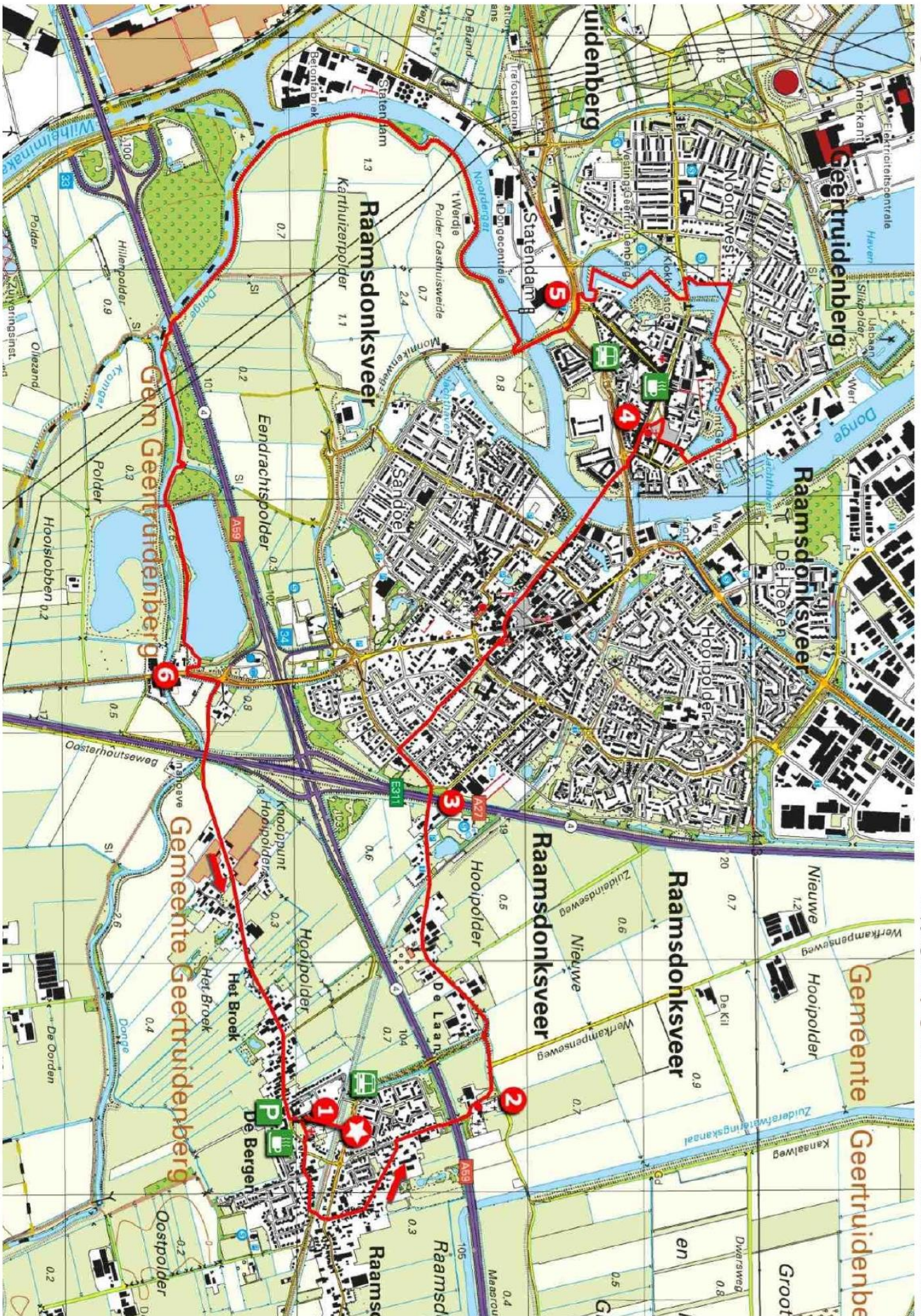
17F 42-3192 'G-for-George' van het 359th Bomber Squadron, 303rd Bomber Group neer. De bemanning bestaat uit Pilot Captain James Seth Nix, Co-Pilot Second Lieutenant Daniel A. Shebeck, Navigator Second Lieutenant Dwight M. Curo, Bombardier First Lieutenant Robert K. Solverson, Crewmember First Lieutenant Louis T. Moffatt, Flight Engineer Technical Sergeant Frank G. Krajacic, Wireless Operator Technical Sergeant. Curtis O. Brooke, Ball Turret Gunner. Staff Sergeant Frank K. Perez, Right Gunner Staff Sergeant Joseph Gross, Left Gunner Staff Sergeant George W. Buck en Tail Gunner Staff Sergeant Fred C. Boyd. Het toestel is op die dag opgestegen voor Combat Mission 61 vanaf het vliegveld Molesworth, de thuisbasis van het 359th Bomber Squadron in Engeland, om het door de Duitsers in gebruik genomen vliegveld Gilze-Rijen te bombarderen. Bij de eerste aanval kan de bemanning van B-17F 42-3192 'G-for-George' het doel niet vinden door grondnevel en reflectie van het zonlicht. Er wordt een tweede aanval ingezet, maar de B-17F 42-3192 'G-for-George' wordt nu door het jachtvliegtuig van Oberleutnant Georg Schott van de 1./NJG 1 neergeschoten, die met zijn Focke Wulf Fw 190 A-6 opgestegen is van vliegveld Deelen. Het toestel crasht tussen Oosterhout en Raamsdonkveer in de Karthuizerpolder. Het wrak van de B-17F 42-3192 'G-for-George' wordt hier in 1983 gelokaliseerd. Bij deze crash vinden First Lieutenant James S. Nix, Second Lieutenant Daniel A. Shebeck, Technical Sergeant Frank G. Krajacic en First Lieutenant James S. Nix en Robert K. Solverson de dood. De eerste drie worden begraven op het Amerikaanse oorlogskerkhof in Margraten. De bemanningsleden, die de crash overleven, worden krijgsgevangen gemaakt.

19 - monument van zandzakken

Het zijn 18 zandzakken in beton, in drie lagen gestapeld tot een zitbankje en geplaatst op een vierkant van bielzen. Het geheel is voorzien van een plaquette met de tekst: 'Hoogheemraadschap van West-Brabant - Oktober 1994. De laatste zandzakken van de oostelijke Dongedijk - H v E'. Tot 1993-1994 is het poldergebied hier gevoelig voor hoogwater en moeten het Hoogheemraadschap en de brandweer regelmatig uitrukken voor dijkbewaking of versteviging met zandzakken. Het Hoogheemraadschap verhoogt en verbreedt in 1993-1994 de oostelijke Dongedijken en werknemer Hans van Eersel van het Hoogheemraadschap komt met de idee om de door het werk overbodig geworden laatste zandzakken een plaats te geven bij de dijk tussen de Kloosterweg en het viaduct van Het meest benedenstroomse deel stond onder invloed van getij.

Aangemaakt voor: Charles Aerssens

Copyright Topografische Dienst Kadaster, Emmen